

УДК 347.651.45

Абрамов Максим Вікторович,

аспірант кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

УСУНЕННЯ ВІД ПРАВА НА СПАДКУВАННЯ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Виникнувши в стародавньому праві і отримавши свій розвиток у середні віки, інститут негідних спадкоємців у різних правопорядках зазнавав постійних змін. Аналіз сучасного українського спадкового законодавства дозволяє зробити висновки, що окремі положення про негідних спадкоємців не відповідають сучасним уявленням про справедливість, інші – юридично не точні. Сучасна динаміка розвитку економічної, правової та соціальної сфери суспільства свідчить про необхідність послідовних і комплексних змін системи суспільних відносин при спадкуванні, що обумовлює актуальність теми дослідження.

Стан дослідження теми. В даний час відсутні комплексні монографічні дослідження, присвячені інституту негідних спадкоємців. Дослідженнями в даній сфері займалися: Є.О. Рябокони, Ю.О. Заїка, В.Н. Огнєв.

Мета статті. Зробити аналіз правових норм, що регламентують підстави та порядок усунення спадкоємців від права на спадкування.

Відповідно до поставленої мети були вирішені наступні завдання: 1) проаналізовано правові норми, які регулюють підстави та порядок усунення спадкоємців від права на спадкування; 2) виокремлено проблемні питання, які сформульовано в правових нормах та запропоновано шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Питання визначення юридичного статусу суб'єктів будь-яких правовідносин займає одне із ключових місць. Не є виключенням і спадкові правовідносини.

Норми спадкового права надають можливість особам, визначеним у заповіті або в законі, реалізувати свої інтереси у відносинах цивільного правонаступництва в правах та обов'язках померлого спадкодавця. Таке правонаступництво зумовлюється сукупністю юридичних фактів – спорідненості, перебуванням у зареєстрованому шлюбі, на утриманні спадкодавця, складанням заповіту, а також

неодмінно фактом смерті спадкодавця або оголошенням його померлим у судовому порядку [1].

Натомість існують норми спадкового права, що мають чітко виражений виховний характер, оскільки спрямованні на недопущення неправомирної поведінки і передбачають негативні наслідки для порушників не лише правових, але і інших соціальних, у тому числі моральних норм. Досягнення даної мети відбувається передусім наданням спадкодавцеві можливості самому позбавити потенційного спадкоємця права на спадкування шляхом безпосередньої вказівки про це в заповіті, так зване «пряме позбавлення права на спадкування», що передбачене ч. 2 ст. 1235 ЦК України. Також існує «непряме позбавлення права на спадкування», що відбувається шляхом складання заповіту щодо всієї спадщини на користь інших, сторонніх осіб, не згадуючи про такого спадкоємця в тексті заповіту дане положення закріплене в ч. 1 ст. 1235 ЦК України [2].

Законодавством також передбачено «законне» усунення спадкоємця від права на спадкування, тобто таке, підстави якого визначаються не згідно з волею спадкодавця, а прямо вказані в законі (ст. 1224 ЦК України). Спадкоємців, усунених від права на спадкування на підставі положень закону, називають «негідними».

Ст. 1224 ЦК України визначає коло осіб, які позбавляються суб'єктивних прав на спадкування, незважаючи на те, що існували певні передумови для закликання їх до спадкування – призначення спадкоємцями в тексті заповіту, наявність певного ступеня спорідненості, перебування в шлюбі зі спадкодавцем або на його утриманні протягом установленого законом строку.

Норми даної статті, визначають підстави та порядок усунення особи права на спадкування після конкретного спадкодавця, а не про позбавлення права бути спадкоємцем бути взагалі, як частини цивільної правоздатності фізичної особи. Іншими

словами, прийняття рішення про усунення особи від спадкування стосується лише чітко визначеного випадку спадкового правонаступництва і не позбавляє цю особу претендувати на спадщину після смерті інших спадкодавців.

Усунення від права на спадкування спадкоємців за законом та за заповітом можливе виключно на підставі рішення суду.

Аналіз норми ст. 1224 ЦК України дає можливість поділити негідних спадкоємців на дві групи. До першої належать особи, які не вправі спадкувати ні за заповітом, ні за законом (ч. 1-2 ст. 1224 ЦК України). Підставами для усунення від спадкування цих осіб є умисне позбавлення ними життя спадкодавця, будь-кого з можливих спадкоємців або вчинення замаху на їхнє життя. Оскільки діяння, зазначені у ч. 1 ст. 1224 ЦК України, є кримінально караними, то вони повинні бути підтвержені вироком суду, постановою про закриття кримінальної справи з nereабілітуючих підстав, які є самостійною та достатньою підставою для усунення від права на спадкування.

Коло осіб, позбавлення життя яких усуває особу від права на спадкування, є вичерпним та чітко визначеним ч. 1 ст. 1224 ЦК України, це спадкодавець та можливі спадкоємці. Не може бути підставою для усунення особи від права на спадкування позбавлення ним життя іншої особи, яка на момент вчинення злочину не могла бути можливим спадкоємцем.

При цьому не має значення мета вчинення таких протиправних дій, рівно як і наявність результату цих дій у вигляді сприяння порушника собі або іншим спадкоємцям в одержанні спадщини або збільшенні частки в спадщині.

Тривалий час існувала точка зору, що замах на життя спадкодавця чи інших спадкоємців є безумовною підставою для усунення від права на спадкування. Але така думка є хибною враховуючи положення, що містяться в абз. 2 ч. 1 ст. 1224 ЦК України «Положення абзацу першого цієї частини не застосовується до особи, яка вчинила такий замах, якщо спадкодавець, знаючи про це, все ж призначив її своїм спадкоємцем за заповітом».

Отже, замах на життя спадкодавця та спадкоємців не є безумовною підставою для усунення від права на спадкування [3].

Положення, що викладені в абз. 2 ч. 1 ст. 1224 ЦК України не дають чіткої відповіді на питання, чи можливе її застосування у випадку складання заповіту на користь спадкоємця до вчинення ним замаху на життя, якщо заповіт в подальшому не був скасований або змінений вже після замаху.

Тлумачення та аналіз даної норми дає змогу стверджувати, що права спадкоємця, який вчинив

замах на життя спадкодавця, можуть бути поновлені в частині права на спадкування, в разі вираження волі спадкодавця в складанні або зміні заповіту, тільки після того, як спадкоємець дізнався про вчинення замаху.

Викладення даної норми у теперішній редакції покликано сприяти реалізації принципу свободи заповіту. Своїми діями спадкодавець може ніби то пробачити особу, яка вчинила відповідне правопорушення, шляхом поновлення його права на спадкування. Досить дискусійним постає питання такого «прощення» спадкодавцем порушника в разі якщо замах на життя, останнім, було здійснено на інших спадкоємців.

Таким чином, більш правильним видається редакція даної норми у виді, що за певних умов закликатися до спадкування може тільки той спадкоємець, який вчинив замах на життя самого заповідача. Замах же на життя інших спадкоємців повинен бути безумовною підставою для втрати права на спадкування.

Необхідно вказати, що ч. 1 ст. 1224 ЦК України, закріплюючи усунення від права на спадкування внаслідок умисного позбавлення життя спадкодавця або інших спадкоємців або ж вчинення замаху на їх життя, не встановлює визначеного складу злочину, що може призвести до визначених протиправних дій. Тому, під дію даної норми можуть підпасти спадкоємці, які вчинили умисне вбивство спадкодавця або будь-кого з інших спадкоємців, так і ті, що завдали тяжких тілесних ушкоджень вказаним особам, результатом яких настала смерть.

Вимога про усунення спадкоємця від права на спадкування може бути пред'явлена особою, для якої таке усунення зумовлює пов'язані зі спадкуванням права та обов'язки (збільшення частки у спадщині, зміна черговості одержання права на спадкування), одночасно з її позовом про одержання права на спадкування з підстав, визначених у ч. 2 ст. 1259 ЦК України [5].

Окрім того, не можуть спадкувати ні за законом, ні за заповітом особи, які умисно перешкождали спадкодавцеві виразити, змінити чи скасувати своє волевиявлення в заповіті, але за умови, що такі діяння сприяли виникненню права на спадкування у них або інших осіб або збільшенню їхньої частки в спадщині [2].

Щоб усунути від спадкування за цією підставою не береться до уваги, чи знали про такі протиправні дії інші спадкоємці, які були закликанні до спадкування або частки яких збільшилися внаслідок перешкоджання спадкодавцеві вільно висловити свою волю. Для останніх не існує заборони щодо спадкування, крім випадків їхньої умисною участі в таких діяннях.

Формулювання даної правової норми, на нашу думку, мають деякі недоліки. Перш за все слід сказати, що спадкоємець втрачає право на спадкування тільки за наявності причинно-наслідкового зв'язку, що виникає між протиправними діями чи бездіяльністю спадкоємця відносно спадкодавця та результатом їх дій, що відображається в збільшенні частки в такого спадкоємця або в інших осіб.

По друге, в нормі, що аналізується, зазначається, що обов'язковою умовою усунення спадкоємця є сприяння передбачених у нормі протиправних діянь виникненню права на спадкування у самого спадкоємця або в інших осіб або збільшення їхньої частки у спадщині. Така редакція цієї норми, усуває можливість визначити негідними тих спадкоємців, які своїми діями чи бездіяльністю намагалися сприяти виникненню чи збільшенню обсягу спадкових прав у себе або інших осіб, але не досягли бажаного результату.

Більш обґрунтованою є редакція подібної норми, що відображена в ч. 1 ст. 1117 ЦК Російської Федерації, відповідно до якої не спадкують громадяни, які своїми протиправними умисними діями, спрямованими проти здійснення останньої волі спадкодавця, вираженої в заповіті, сприяли або намагалися сприяти закликанню їх самих або інших осіб до спадкування або збільшенню належної їм або іншим особам частки в спадщині [7].

Саме доповнення даної норми словосполученням «сприяли або намагалися сприяти» дасть змогу виконати ті завдання, які зобов'язаний виконувати інститут визнання спадкоємців негідними.

До другої групи негідних спадкоємців належать ті, чиї проступки не становлять настільки велику суспільну небезпеку, як правопорушення осіб зазначені в ч. 1, 2 ст. 1224 ЦК України. Тому ці особи усуваються лише від спадкування за законом, а право призначити їх спадкоємцями в тексті заповіту в спадкодавців залишається [3].

До них належать батьки, позбавлені батьківських прав щодо дитини-спадкодавця, якщо судові рішення про їх позбавлення було в силі на час відкриття спадщини; батьки та повнолітні діти, до яких прирівнюються відповідно усиновлювачі та усиновленні, та інші особи, які ухиляються від виконання обов'язку щодо утримання спадкодавця. Ця обставина має бути підтверджена в судовому порядку.

До даної групи також належать особи, шлюб між якими є недійсним безпосередньо з моменту його укладення або визнаний таким за рішенням суду [4]. Разом з тим, в інтересах добросовісного подружжя закон встановлює виключення. Якщо шлюб визнаний недійсним після смерті одного з подружжя, то за другим із подружжя, який його

пережив і не знав та не міг знати про перешкоди до реєстрації шлюбу, суд може визнати право на спадкування частки того з подружжя, хто помер, у майні, яке було набуто ними за час цього шлюбу.

Особливою категорію негідних спадкоємців є особи, які ухилилися від надання допомоги спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані. Дані спадкоємці усуваються від права на спадкування за законом, але якщо для осіб зазначених в ч. 3 та ч. 4 ст. 1224 ЦК України таке усунення є безумовним, в разі встановлення певних фактів, то щодо осіб які ухилялися від надання допомоги спадкодавцеві, то вони визнаються негідними спадкоємцями на розсуд суду.

Статтями 202, 203 СК України встановлено обов'язок повнолітніх дітей утримувати своїх батьків, які є непрацездатними та потребують матеріальної допомоги, мають тяжкі хвороби, інвалідність або є безпомічними [4].

Вимога про усунення від права на спадкування за законом особи може бути пред'явлена лише після смерті спадкодавця.

Виходячи зі змісту зазначеної норми, суд при вирішенні такої справи згідно з вимогами ст. 214 ЦПК України повинен встановити як факт ухилення особи від надання спадкодавцеві допомоги, так і факт перебування спадкодавця в безпорадному стані через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво та потребу спадкодавця в допомозі цієї особи [6].

Для постановлення рішення про усунення від спадкування у справі повинні бути надані належні та допустимі докази, які б свідчили про те, що спадкодавець потребував допомоги відповідача, останній мав можливість її надати, проте ухилявся від обов'язку щодо її надання.

Ухилення особи від надання допомоги спадкодавцеві, який її потребував, полягає в умисних діях чи бездіяльності особи, спрямованих на уникнення від обов'язку забезпечити підтримку та допомогу спадкодавцю. Тобто ухилення, пов'язане з винною поведінкою особи, яка усвідомлювала свій обов'язок, мала можливість його виконувати, але не вчиняла необхідних дій. Крім цього, підлягає з'ясуванню судом питання, чи потребував спадкодавець допомоги від спадкоємця за умови отримання її від інших осіб, чи мав спадкоємець матеріальну та фізичну змогу надавати таку допомогу.

Для задоволення позовних вимог у справах про усунення від права на спадкування відповідно ч. 5 ст. 1224 ЦК України має значення сукупність обставин: ухилення особи від надання спадкодавцеві допомоги при можливості її надання, перебування спадкодавця в безпорадному стані, потреба спадкодавця в допомозі саме цієї особи. Лише при

одночасному настанні наведених обставин і доведеності зазначених фактів в їх сукупності спадкоємець може бути усунений від спадкування [5].

Встановлені норми, стосуються всіх спадкоємців, в тому числі і тих, що мають право на обов'язкову частку в спадщині, а також поширюються на відказоодержувачів. Дані правила є цілком виправданими, так як, стимулюють до правомирної поведінки учасників даних правовідносин.

Щодо визначення кола суб'єктів, то до них застосовуються норми ст. 1224 ЦК України. В даній нормі вживається термін «особи», що дає можливість вважати, що її застосування можливе, як до фізичних, так і до юридичних осіб, так як згідно до ч. 1 ст. 2 ЦК України під особами розуміються як фізичні, так і юридичні особи. Цілком можливо зазначити, що юридичні особи не можуть бути усунуті від права на спадкування на підставі абз. 1 ч. 3 та ч. 4 ст. 1224 ЦК України, адже в них іде мова про правовідносини, що можуть виникати тільки між фізичними особами. У відносинах, що виникають щодо

утримання спадкодавця, юридична особа може брати участь, але дія даних норм до юридичних осіб не застосовується, так як в них йде мова про позбавлення права спадкування за законом, а юридична особа не входить до кола спадкоємців за законом, що передбачено ст. 1261-1266 ЦК України.

Висновок. Отже, питання щодо усунення від права на спадкування, має комплексний характер та потребує подальшого опрацювання. З вищеведеного можна зробити висновок, що існують два види усунення ймовірних спадкоємців від права на спадкування: «пряме позбавлення права на спадкування», при вказівці про це в заповіті, та «непряме позбавлення права на спадкування», що здійснюється на основі положень закону, який передбачає підстави для усунення негідних спадкоємців. Усунення від права на спадкування не передбачає втрати особою права на спадкування взагалі, а лише стосовно певного спадкодавця. Усі обставини, що тягнуть за собою усунення від права на спадкування, мають бути встановлені в судовому порядку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рябоконт Є. Правове регулювання усунення від права на спадкування за Цивільним кодексом України // Нотаріат для вас. – 2007. – № 6. – С. 41-44.
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.03 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
3. Рябоконт ЄО Усунення від права на спадкування // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2005. – № 67/69. – С. 71-74.
4. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21-22. – Ст. 135.
5. Лист 16.05.2013 № 24-753/0/4-13 Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ.
6. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-41, 42. – т. 492.
7. Гражданский кодекс Российской Федерации. Ч.3 // Парламентская газета. – 2001. – 28 ноября.

Абрамов Максим Вікторович

УСУНЕННЯ ВІД ПРАВА НА СПАДКУВАННЯ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті автор аналізує питання спадкового законодавства, що регулює підстави і порядок усунення від права на спадкування. Вказуються недоліки та шляхи подолання формулювання правових норм, які стосуються усунення від права на спадкування.

Ключові слова: усунення від права на спадкування, негідні спадкоємці, пряме позбавлення права на спадкування, непряме позбавлення права на спадкування.

Абрамов Максим Вікторович

УСТРАНЕНИЕ ОТ ПРАВА НА НАСЛЕДОВАНИЕ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье автор анализирует вопросы наследственного законодательства, регулирующего основания и порядок устранения от права на наследование. Указываются недостатки и пути преодоления формулировки правовых норм, касающихся устранения от права на наследование.

Ключевые слова: отстранение от права на наследование, недостойные наследники, прямое лишение права на наследование, косвенное лишение права на наследование.

Abramov Maksym Viktorovich

EXCLUSION FROM THE RIGHT TO INHERITANCE: THEORETICAL ASPECT

The author analyzes the issues of inheritance legislation governing grounds and procedure for removal of the right to inheritance. Indicate shortcomings and ways to overcome the formulation of legal rules concerning elimination of the right to inheritance.

Key words: exclusion from the right to inheritance, unworthy heirs, direct denial of the right to inheritance, indirect denial of the right to inheritance.